

Repliker ur det förflutna

EVA WALLIN har en magisterexamen i etnologi vid Högskolan på Gotland. Hon arbetar delvis som konstnär med tekniker som måleri, grafik och teckning.

Karin¹, som har erfarenhet av att vara långvarigt sjuk, berättar för mig under en två timmar lång intervju om sin livssituation. Hon berättar om olika händelser och olika aktörer från tiden före sjukdomen, under sjukdomen och efter sjukdomen. När Karin citerar dessa aktörer väcks min uppmärksamhet². Karin framför citaten med förställd röst och ibland på dialekt. Replikerna framförs i presens, här och nu, men figurerna som Karin "ger röst" åt hör hemma i berättelser från andra tider och rum, där och då³. Genom rollfigurerna vill Karin förmedla något av vikt. Rollfigurerna är viktiga kommunikativa redskap oavsett om de är fiktiva eller "verkliga".

Karins sätt att återge vad olika personer sagt har en annan dramatisk laddning än det övriga berättandet. När jag undersöker intervjusamtalet utifrån den amerikanska folkloristen Katharine Youngs modell blir det synligt att Karin genom att dramatisera berättandet i *Storyrealm* leder oss vidare, rakt in i händelsernas centrum, *Taleworld*. I det följande avsnittet får vi följa hur Karin återger en händelse från den gamla arbetsplatsen. Det är Karin och en av hennes arbetskamrater som talar med varandra när Karin blev sjuk för första gången. Karin ger också röst åt den läkare som hon senare mötte på sjukhuset. Citaten är markerade med kursiv stil.⁴

[...] Så en morgon när jag kom till jobbet så kände jag bara att hela rummet jag satt i snurrade. Jag tänkte att – *Nu hände något* och – *Vad händer?* Och det gick ju över men jag blev alldeles matt och förmodligen ganska vit och jag sa till min jobbarkompis att – *Jag mår inget bra!* – *Nej det ser jag sa han* – *Vad är det med dig?* – *Ja jag vet inte, det snurrade så vansinnigt och jag mår illa.* Ja, ja och det blev ju – *Ring doktorn.* Och det gjorde jag ju och jag fick komma dit samma dag och jag hade ett blodtryck som var i skyarna smällhögt! [Mm] (Karin skrattar) Så jag blev sjukskriven i fjorton dagar först och det blev lite bättre. Jag blev sjukskriven lite till och så sjönk det lite så läkaren tyckte att jag kunde

pröva att gå tillbaka på halvtid i alla fall. När jag varit där i två timmar så rasade det i höjden igen och så var det. Och bara av tanken att man skulle sätta igång och jobba igen räckte för mig. Det var en väldigt mätbar grej [Mm] Så att... Ja ja... Så höll det på ett tag och det gick inte och då menade min läkare på att något som man är allergisk emot ska man inte utsätta sig för [Nej] – Och din kropp tål inte att gå till ditt jobb just nu så nu är du sjukskriven under en längre tid. Tack! [Mm]

I den återgivna delen av berättelsen om hur Karin blev sjuk på arbetsplatsen kan man tydligt se hur Karin citerar de olika "figurerna" i händelsen. Under hela intervjusamtalet framfördes ett antal berättelser där Karin på samma sätt gav röst åt olika rollfigurer. Ibland talade rollfigurerna med varandra, ibland till sig själva. Replikerna uttalades alla i presens vilket också är den tempusform som berättare ofta använder för att dramatisera vad som händer, att skapa närvarokänsla och för att förmedla något är av vikt (Hydén 1997:221).⁵ Karin växlade också tempus när hon berättade om händelsen, "där och då" och när hon utvärderade vad som hänt, "här och nu".

YOUNGS MODELL

Katharine Young (1987) har inspirerats av sociologen Erving Goffmans synsätt att berättandet rör sig mellan olika plan/ramar⁶. Med hjälp av modellens tydliga ramar ges utrymme för ett kreativt tänkande kring både form och innehåll i ett intervjusamtal (jfr Palmenfelt 2005).⁷ Med Youngs modell kan man se intervjusamtalet ur ett ovanifrånperspektiv (figur 1). När två personer befinner sig på en samtalsnivå där ingen av dem är utpräglad berättare eller lyssnare, befinner de sig i den yttersta ramen av händelsernas beskriv-

ning, *Realm of conversation*. Storyrealm är den ram som innefattar både berättaren, lyssnaren och berättelsen men där en av personerna tar på sig ansvaret att vara berättaren. Taleworld är världen som berättelsen handlar om. Det är den innersta och djupaste verkligheten. Den har sin egen tid och är en verklighet av berättade händelser och tillhörande karaktärer (Young 1987).

I en djupare analys av Karins röstläge och kroppsspråk kan citaten synliggöras som en ofta återkommande dramatisering i det episka flödet. Genom att undersöka vilken verklighetsram de tillhör blir det möjligt att se dem som röster från rollfigurerna i Taleworld. Enligt Katharine Young "trollas" Taleworld fram ur Storyrealm. En möjlig tolkning är att replikerna också kan ses som att de "trollas" fram ur berättandet och att de är röster från aktörerna/innevånarna i Taleworld/händelsen.

Med hjälp av Youngs modell har jag i figur 2 illustrerat var replikerna befann sig. Det yttre fältet representerar som tidigare Realm of conversation, intervju-situationen där konversationen förs. Nästa fält är nivån Storyrealm, där berättarjaget framför berättelsen. Det innersta fältet/

Figur 1.

sjukskriven (Karin som berättaren) höll jag på att säga

I den transkriberade texten ovan kan man se hur Karin ger röst åt rollfiguren "Den nyligen sjukskrivna Karin". Efter det skiftar hon till berättarjaget där hon reflekterar över vad rollfiguren nyss sagt. Karin fortsätter sedan att berätta hur "Karin nu" tar hjälp av ett tänka på ett visst sätt när det blir för stressigt.

Figur 2.

rummet är Taleworld där de inritade pricken karna illustrerar replikerna

Citaten utgjorde cirka en sjättedel av den transkriberade texten. Det var som att replikerna levde ett eget liv och "ploppade upp" under berättandet. Med hjälp av figur 3, som visar modell 2 sedd från sidan, vill jag visa hur jag uppfattade berättandet och replikernas position utifrån Youngs modell. Replikerna har lyfts ut och ligger ovanpå Taleworld. Den svarta tråden illustrerar hur berättandet under intervjusamtalet kunde skifta mellan de olika nivåerna.

Figur 3.

OLIKA ROLLER I BERÄTTANDET

(Karin som sjuk) – *Jaha och vad får man göra då när man är sjukskriven? Jag har ju aldrig varit*

– *Okey, vad är viktigt!* (Karin tar om kaffekoppen som hon har framför sig och slår den försiktigt i bordet) – *Det här är jag! Vad är det som är viktigt just nu? Det finns allt det här runt omkring* (Karin visar med handen på ett område runt kaffekoppen som står på bordet).

Karin kombinerar även replikerna med ett kraftfullt kroppsspråk vid ett flertal tillfällen. När hon diskuterar sonens skolgång förstärker hon det som sägs genom att dunka handen i bordet samtidigt som hon lägger betoning på en del ord.

[...] Det gick bra upp till gymnasietiden men där började det bli jättetufft märkte jag och där gäller det att man kan stötta, alltså som förälder så måste man ju vara med och stötta hårt där [Mm] Det är jättetungt. Det är likadant för dom! – *Du ska veta allt det här, – du ska ha in allt det här, – det ska gå fort* (Dunkar handen i bordet) – *du* (Dunkar handen i bordet) *ska skriva in den* (Dunkar handen i bordet) *veckan och den* (Dunkar handen i bordet) *dan och det var si och det var där och det var specialjobb och det var!*

BERÄTTELSENS POÄNG ENLIGT LABOVS GRUNDELEMENT⁸

William Labov menar att man kan undersöka en berättelsens uppbyggnad utifrån svar på en serie frågor (Labov 1972:370). I en del av intervjusamtalet gjorde Karin en kort sammanfattning av det som hon

senare skulle berätta utförligare om. Jag ställde följande frågor till innehållet och fick följande svar.

1. *Abstract*: Vad handlade det här om? Det handlade om hur det gick till när Karin blev sjuk.
2. *Orientation*: Berättelsens bakgrund utifrån frågor som Vem, När, Vad och Var? Det handlade om vad som hände då Karin arbetade på sin arbetsplats tiden innan hon blev sjuk.
3. *Complicating action*: Vad hände sedan? Karins arbete innebar för stor press. Hon klarade inte själv av att sätta en gräns för det alltför stressiga arbetet. Det var hennes kropp som till slut sade ifrån.
4. *Evaluation*: Vad hade det för betydelse? Karin ställde sig vid ett flertal tillfällen vid sidan om berättelsen för att se på vad som hänt och vad som skulle komma att hända.
5. *Result*: Hur gick det? Karin blev sjuk av att arbeta under de på arbetsplatsen rådande förhållandena. Lösningen på problemet är att det måste finnas en lyhörd organisation på arbetsplatsen som förstår att det är individer man arbetar med.
6. *Coda/Återkoppling*⁹: Det finns ingen tydlig *Coda* i den korta sammanfattande delen av intervjusamtalet. Men enligt Labov kan även *Result* fungera som en tydlig avslutning vilket den också gjorde i Karins berättelse.

Enligt Labov kan en berättare använda sig av olika "knep" för att få en lyssnare att förstå vad som är viktigt, berättelsens poäng (Labov 1972:371). Labov menar att det är i grundelementet *Evaluation*/Övervägandet som berättaren har möjlighet att indikera vad som är viktigt för

lyssnaren på olika sätt (Labov 1972:366). Det som Karin berättade om i grundelementet *Evaluation* var betydelsen av att hon inte själv klarade att sätta en gräns då tempot på arbetsplatsen ökade. Hon arbetade i högre takt än vad hon egentligen orkade och förklarade det med att hon ville "göra ett bra arbete" och att hon ville ha en bra relation till arbetsgivaren.

Och man kan ju se att det är väldigt riskfyllt att en sån som jag... som är en aktiv person och är nu igen [Mm] även om jag måste ha lärt mig lite under resans gång (Karin skrattar)... Jag tror att det är väldigt riskigt när man är en sån person. Man vill ställa upp, man vill.../ Ja, jag vill göra ett bra jobb [Mm] och vem vill inte det. Alla vill ju synas och alla vill ju göra ett bra jobb, så fungerar vi ju helt enkelt [Mm] och för att få en bra bekräftelse hos arbetsgivaren så måste man ju göra ett toppjobb. Så enkelt är det. Och då går det inte att fuska från sig arbetet, utan då gäller det.

Enligt Karin blev gränsen för ett alltför högt arbetstempo svår att avgöra för henne som var "[...] en sån person". Genom detta förmedlade Karin en bild av sig själv som en arbetsam och ambitiös person som ville göra ett gott arbete. Karin förklarade också att "alla" vill synas och göra ett bra arbete inför arbetsgivaren. En möjlig tolkning av detta är att Karin ville förklara sin egen situation som något som även kunde hända andra människor i liknande situationer

STRUKTUR OCH PERFORMANCE

Genom att se på strukturen i Karins berättelser i förhållande till användaren och kontexten kan nya mönster och förändringar urskiljas, även om "det nya" håller sig till generella mönster (jfr Arvidsson 1999:195). I arbetet med Karins berättelse

blev det tydligt hur Katharine Youngs modell visar på sambandet mellan berättelsens struktur och väsentliga aspekter av framförandesituationen. Repliker från aktörer i olika Taleworlds lät höra sig i den Storyrealm, där Karin berättade för mig. Det episka flödet blixtrade till av dramatiska repliker. Den ena "dubbla scenen" (Lönnroth 1978) efter den andra spelades upp inuti det pågående Storyrealm.

Form och innehåll blev lika viktiga och med hjälp av den etnopoetiska transkriberingsmetoden (Klein 1990) kunde våra olika sätt att kommunicera under samtalet synliggöras. Vi kommunicerade i en speciell situation och vi var medvetna om att det var en speciell situation. Det påverkade samtalet och möjliggjorde en jämförelse med kriterierna för vad performance är. Under samtalet var bandspelaren vår gemensamma publik samtidigt som vi också var publik och aktör inför varandra. Gemensamma kommunikationsformer och uttalade regler för vad som gällde i situationen, skapade en "scen" där olika aktörer uppträdde (Se Ronström 1992:38).

Till sitt innehåll präglades intervju-samtalet som i huvudsak berörde de många och långa sjukskrivningarna i vårt samhälle av ansvarsfrågan. Genom imperfekter byggde Karin upp "scener" och genom presensformer, i den centrala handlingen, synliggjorde hon olika aktörer i händelsernas centrum. Genom berättelsen om arbetsplatsen upprättade Karin en bild av sig själv och andra sjukskrivna i vårt samhälle som medansvariga, men inte ensamt ansvariga, för att de blivit sjuka. En möjlig tolkning är att hon ville avdramatisera individens ansvar till förmån för ett större kollektivt ansvar.

Till skillnad från mediedebatten kring sjukskrivningarna¹⁰ som präglades av ett

kategoriskt tänkande, där en frisk människa aldrig kunde bli sjuk och en sjuk människa aldrig kunde bli frisk, suddade Karin med sina berättelser ut den skarpa gränsen mellan friska och sjuka. Med hjälp av berättandet förmedlade Karin att hon, och andra med erfarenhet av långvarig sjukdom och sjukskrivning, var bättre rustade att möta det höga arbetstempot i arbetslivet efter än för sjukdomen (jfr Drakos 1997).¹¹

NOTER

- ¹ "Karin" kallar jag den person som medverkat i ett intervjusamtal. Materialet från intervjun består av inspelade band och den text som uppstod vid transkriberingen av intervjun.
- ² Att citera är en teknik som en berättare kan använda för att ge speciellt eftertryck till något (Arvidsson 1999:180). Direkta repliker är också en framställningsform som framför allt hör hemma i teaterns gestaltande berättande, medan det episka berättandet snarast kännetecknas av att aktörernas tal återges i indirekt form.
- ³ Ibland använde sig Karin även av att citera då hon utvärderade händelserna i berättandet eller då hon resonerade kring långvarigt sjukskrivna personers situation i samhället.
- ⁴ Jag arbetade med olika textfärg under transkriptionen. De olika verklighetsramarna i Youngs modell fick olika färger. Det underlättade vid analysen då de olika textfärgerna gjorde det tydligt i vilken verklighetsram som berättandet rörde sig.
- ⁵ Språkvetaren Viveka Adelswärd har skrivit om sina studier från ett antal jaktberättelser. Hon vill visa andemeningen, poängen i berättelserna. Adelswärd analyserar bland annat berättelserna utifrån tempusform för att studera hur den kan understryka händelsens dramatik samt för att se vad berättaren vill tillföra berättelsen för mening/vikt.
- ⁶ En "ram" liknas vid de organisationsprinciper som styr socialt samspel, en tolkningskontext som ger riktlinjer för hur det som inträffar ska tolkas (Se Ronström 1992:36).
- ⁷ Ulf Palmenfelt undersöker hur en person i en

personlig erfarenhetsberättelse rör sig mellan olika geografiska och känslomässiga *Taleworlds*.

- ⁸ Labov delar in en berättelse i sex olika grundelement. Det är dock inte nödvändigt att alla grundelement ingår för att berättaren ska kunna förmedla en berättelse
- ⁹ *Coda*/återkopplingen, den del som signalerar till berättaren att berättelsen är slut och att det är fritt för andra att ta ordet.
- ¹⁰ Jag följde mediedebatten kring de långa sjukskrivningarna i tv, radio och tidningar under 2003.
- ¹¹ Georg Drakos resonerar i sin avhandling kring hur berättande kan användas i en så kallad subjektiveringsprocess. Genom verbala strategier kan människor med hjälp av berättande hantera olika situationer utifrån ett maktperspektiv.

LITTERATUR

- Arvidsson, Alf, 1999. *Folklorens former*. Lund: Studentlitteratur.
- Arvidsson, Alf, 1999. "Värt att berätta." I: *Tradition*.
- Drakos, Georg, 1997. *Makt över kropp och hälsa*. Eslöv: B. Östlings bokförlag. Symposium.
- Hydén, Lars-Christer, 1997. *Att studera berättelser*. Stockholm: Liber.
- Klein, Barbro, 1990. "Transkribering är en analytisk akt." I: *Rig*. Stockholm: 1990 (73), s. 41–46.
- Labov, William, 1992. *Language in the Inner city*. *Studies in the black English Vernacular*. Philadelphia: University of Pennsylvania P, cop.
- Lönnroth, Lars, 1978. *Den dubbla scenen*. Stockholm: Prisma.
- Palmenfelt, Ulf (red.), 2000. *Aspekter på narrativitet. Barnkulturforskning i Norden 2*. Åbo: Nordiskt nätverk för folkloristik.
- Palmenfelt, Ulf, (under utgivning). *Expanding Worlds. Into the Ethnography of Narrating*.
- Ronström, Owe, 1992. *Att gestalta ett ursprung, En musiketnologisk studie av dansande och musicerande bland jugoslaver i Stockholm*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Young, Katharine 1986. *Taleworlds and Storyrealms. The Phenomenology of Narrative*, Dordrecht: Martinus Nijhoff.

SUMMARY

Lines From the Past

In this article I analyze role-takings in a life history narrative where manifestations of the narrator emanating from different time segments interact with several actors from different periods of her life. In the epic flow of the narration, quotations from such characters suddenly broke in as dramatic reminders of the original events, where the narrator entered the parts of persons she had met earlier in her life. When isolated from the rest of the conversation, it became obvious that these lines from the past constituted a narrative of their own, a dramatic "grand narrative" of the narrator's experience of a lengthy illness period.